

О. ШЕВЧУК

КЛОНУВАННЯ ЛЮДИНИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА

XX століття можна з упевненістю назвати століттям розквіту біології. Адже ця сфера знання розвивається найбільш динамічно і спричинила своїми відкриттями справжній вибух суспільної свідомості.

Неймовірні досі можливості щодо реалізації найсміливіших проєктів на базі відкриттів у галузі молекулярної біології і генетики, виникнення генної інженерії і нових медичних технологій значною мірою змінили уявлення про такі фундаментальні загальнолюдські цінності, як життя та його етапи — народження і смерть. Та й взагалі змусили замислитися над запитаннями: що таке людське тіло і де «живе» душа, оскільки, як відомо, «у здоровому тілі — здоровий дух».

Кредо філософії — ставити запитання і шукати на них відповіді.

Історично склалося так, що актуальні нині проблеми взаємозв'язку біосоціальної природи людини і сенсу її буття і раніше осмислювалися у лоні філософії, як правило, у запитальній формі. Від гамлетівського «Бути чи не бути?» до позиції Е. Фромма — «Мати чи бути?» вони найяскравіше відбиваються сьогодні у питаннях про людську самість на грані вимирання, тобто не-буття. На зламі XX—XXI століть вони можуть бути сформульовані в різних варіантах. Що значить бути здоровим? Як слід розуміти проблему прагнення до досконалості — тілесної або духовної, природної чи штучної — і до якого ступеня припустиме хірургічне і генетичне «вдосконалення» людського організму?

Тема клонування людини і наукові розробки в цій галузі набувають дедалі більшої соціальної значущості, що неминує робить їх предметом філософського аналізу. Наполегливі заяви вчених про те, що вже в найближчі роки стане технічно і методологічно можливим клонування людини в тому або іншому варіанті, виділили цю тему з розряду вузькоспеціальних у ряд животрепетних соціальних проблем, які мають глибокий філософський і гуманітарний смисл.

Уже сьогодні ясно: клонування людини та його можливі соціальні наслідки за своїми масштабами будуть настільки значними, що можуть змінити весь соціум, його традиційні підвалини, багато світоглядних установок і уявлень, наукову парадигму в цілому [1]. Все це, по суті, може призвести до виникнення іншої цивілізації.

Філософсько-етичні розмірковування на тему про «бідну» овечку, в якій тепер з'явилося багато «непрямих родичів», викликають в уяві — як відповідне філософське поняття-застереження — міфологічний образ «троянського коня», котрий, як відомо, був внесений у місто самими жителями неприступної Трої, що призвело в результаті до її загибелі. І, як попередження — а чи не станеться чогось подібного з нами, — постає питання про оцінку зрілості досягнутого рівня розвитку цивілізації для вирішення питань подібної складності. Чи виявляться достатньо відповідальними суспільство в цілому, його інститути і регулятиви, ухвалюючи рішення або відмовляючись від його прийняття?

Одразу зазначимо, що, розглядаючи тут проблему клонування, ми абстрагуємося від питань самого його «механізму», від медико-біологічної деталізації і обговорення сенсаційних відкриттів у цій галузі, яким присвячені сьогодні як численні наукові публікації, так і ще численні статті й повідомлення у засобах масової інформації. Мета даного дослідження — аналіз проблеми клонування методами і засобами філософії, з'ясування місця та ролі філософського знання як інтелектуальної захисної системи культури і як соціального регулятора нових напрямів у науці, які активно розвиваються.

Клонування людини в аспекті її філософської рефлексії стимулює також дослідження у напрямі саморефлексії філософії — історії філософської думки, допомагає розуміти глибинний взаємозв'язок філософії і медицини як галузей знання. Так, уже в «зрілих» формах наукового пізнання усвідомлюються філософські проблеми природознавства. Мабуть, це пов'язано з логікою становлення науки, впливом зазначених дисциплін на розвиток наукової форми діяльності і становлення науки як соціального інституту (наука — лідер, за Т. Куном). І тому ці дисципліни раніш за інші виявили необхідність свого філософського осмислення. Ще пізніше з'явилася потреба у виділенні деяких підрозділів філософії в самостійні наукові напрями (етика, естетика, психологія, логіка тощо), а також визначилися філософські проблеми соціального (гуманітарного) знання: філософія історії, філософія культури, філософія права, філософія релігії.

В міру розвитку науково-технічного прогресу як відбиток «зворотного зв'язку» у відносинах «людина — техніка — світ» виникла філософія техніки — методологія науково-технічної творчості.

А тепер, на межі тисячоліть, очевидно, настав час для нового «прочитання» тези Сократа «Людино, пізнай саму себе!» — як згорнутої формули предмета філософії і програми подальшого розвитку філософських досліджень.

Навіть ранні філософські школи, розмірковуючи над проблемою людини, містили в собі знання і про її тілесну оболонку, що особливо наочно можна простежити на процесі становлення східної філософської думки [2].

Давньогрецький лікар Гіппократ (460—377 р. до н.е.), порівнюючи медицину з філософією, стверджував, що всі відповідні мудрості є в медицині [3]. Це — презирство до грошей, совісність, скромність, простота в одязі, розважливість, рішучість, акуратність. Гіппократова «Клятва лікаря» ввійшла в історію як основа лікарських присяг і фахового кодексу. Вплив «Клятви» знаходимо в працях лікарів середньовічного Сходу, наприклад у Авіценні і в «Салернському кодексі здоров'я».

У Давній Русі лікарська діяльність як особлива професія відома принаймні з X ст. У збірнику законоположень «Руська правда» (XI ст.) згадується про винагороду лікареві за його працю, а знайдений у Кирило-Білозерському монастирі рукопис XV ст. свідчить про знайомство тогочасних медиків з працями Гіппократа та його етичними поглядами [4].

У середньовічних університетах медичне знання завжди спиралося на філософські засади. Так було і в перших вищих навчальних закладах України, де починаючи з XV ст. у місті Замості, поблизу Львова, виникла перша вітчизняна школа лікарів. Прославилася своїми етичними курсами і Києво-Могилянська академія [5]. Відродження і наступні епохи, спираючись на вироблені гуманістичні цінності, роблять зв'язок філософії і медицини більш дієвим, закріплюючи ці цінності у вимогах фахової етики. Варто особливо виділити вагомий внесок у розвиток вітчизняної медичної етики хірурга М. І. Пирогова, який ще в

XIX ст. розробив моральний кодекс медичної сестри і першим поставив питання про взаємодію лікаря з медичною адміністрацією [6].

Нам можна пишатися національними традиціями, що склалися в рамках київської школи терапевтів кінця XIX — початку XX ст. [7], для якої була характерна висока вимогливість щодо питань етики. Особистість лікаря набувала особливого значення не тільки в плані передачі учням спеціальних знань і досвіду, а й для формування у них необхідних моральних принципів. У своїх університетських лекціях тогочасні професори звичайно аналізували і власні лікарські помилки, що вважалося справою не тільки совісті, а й фахової честі.

Певною мірою у переключенні поколінь спостерігається діалектичний синтез, відбувається повернення до начебто старого, до витоків: у системі вищої освіти України сьогодні назріло і обговорюється питання про введення до навчального процесу самостійних курсів з біоетики і близьких до неї спецкурсів.

Для нашого дослідження скористаємося відомим філософсько-методологічним прийомом, який давав раніше чудові результати. Пригадаймо, що колись Ф. Бекон, аналізуючи проблему пошуку адекватного методу науки, спирався на авторитет Арістотеля та його «Органон». Він протиставив йому свій «Новий Органон», що відповідав реаліям уже іншої доби. А Е. Фромм, починаючи філософський аналіз проблем кохання, вже у назві показав різницю між «Любовним мистецтвом» Овідія як «механікою», або, сучасною мовою, просто сексом, і «Мистецтвом любити» — любов'ю як предметом філософських розмірковувань. Так і ми спробуємо «помістити» проблему клонування у «силове поле» філософії і піддати її філософській рефлексії.

Питання, пов'язані з клонуванням живих організмів, і людини зокрема, тобто відтворенням у клонах абсолютно точного генома батьківського організму, викликали величезний суспільний резонанс в усьому світі. В соціумі триває напружений діалог з приводу клонування і ставлення до нього. Прихильники та опоненти виступають досить активно. Відстоюючи свої позиції, вони аргументують, переконують, доводять. Причому, якщо вчені, фахівці в цій галузі вбачають в тій же овецьці Доллі втілення успіху науки у розв'язанні найскладніших проблем біомедицини (таких, наприклад, як пошук органів для пересадки тощо), то представники багатьох громадських організацій, релігійні діячі часто займають різко негативну або консервативну позицію.

Безпрецедентною є не тільки сама проблема — клонування і ставлення до нього, тобто зміст питання, а й форма її суспільного сприйняття з використанням новітніх досягнень науки і техніки. Проблема клонування людини активно обговорюється на радіо, телебаченні, на сторінках друкованих видань. Громадська думка навколо неї створюється, зокрема, за допомогою опитування, інтерв'ю з відомими в країні людьми — успішними політиками, бізнесменами, кумирами естради, спорту, кіно і т.д. На тенденційне запитання: «Чи згодні Ви клонувати себе?» переважна більшість респондентів відповіла негативно [8].

Воістину планетарного масштабу набуло обговорення цієї теми завдяки Інтернету, причому кожен користувач комп'ютера може відчувати свою причетність до того, що відбувається. У дискусію втягнені мільйони людей, які розуміють, що це відкриття може так чи інакше вплинути на їхні долі або життя їхніх близьких уже в недалекому майбутньому, — можливо, когось врятувати або дати шанс на порятунок, а можливо, згодом призвести до ще тяжчих страждань внаслідок якихось соціальних колізій.

Мабуть, бум громадської думки навколо питань клонування порівнянний хіба що з початком екологічного буму, викликаного наочними і жорстокими наслідками глобальної екологічної кризи, яка почалася у 50—60-і роки. Тут простежується аналогія не тільки в плані емоційного сплеску.

Закономірно і те, що будь-яка соціально значуща проблема спочатку переживається на рівні індивідуальної свідомості і тільки згодом усвідомлюється, піднімається на рівень теоретичного осмислення — ідеології, теорії, філософії. Так було завжди. Нині теж багато виступів, які є скоріш емоційними, ніж раціональними. В них — острах, нерозуміння, занепокоєння перед небезпекою, що їх приховують новітні досягнення науки. Тут часто превалує інстинктивне бажання вберегтися від можливих негативних наслідків їхньої реалізації, складне біосоціальне почуття самозахисту виду *Homo sapiens*.

Алармізм (сигнал тривоги, небезпеки) як перше емоційне переживання проблеми є скоріш рефлексом самозбереження. Приміром, знаючи про біль від опіку, ми відсмикуємо руку від вогню. Так і тепер — на рівні підсвідомої сигнальної системи спрацьовує здоровий консерватизм. Глибинна природа страху — побоювання втратити самого себе, своє справжнє існування. Тому варто розрізняти побоювання чогось, наприклад життєвих невдач, усіляких негараздів, і глибший, екзистенціальний страх, зумовлений не тільки смертністю людини, а й її свободою. Людина вільна в тому сенсі, що вона обирає свій життєвий шлях, приймає те або інше рішення, займає ту або іншу моральну позицію.

Розбіжності існують, мабуть, лише в засобах пробудження масової свідомості. На Заході вчені-екологи зумисно надавали своїм науковим розробкам яскраве емоційне і публіцистичне забарвлення, щоб вивести людину і людство зі стану вдоволеного собою і безтурботного підкорювача природи («До того, як помре Земля», «Замкнене коло», «Земля лише одна», «Хроніка екологічного лиха» тощо).

Зміна світоглядних і філософських установок, переоцінка всієї системи цінностей і перехід до нової наукової парадигми потребували глибокого співпереживання складності екологічної ситуації, що виникла, трагізму долі людської цивілізації як наслідку глобальної екологічної кризи. Окремі художні твори на екологічну тему лише підсилювали і поглиблювали значущість невблаганних фактів, представлених наукою.

Планетарна етика [9] настійно потребує перебудови свідомості в напрямі відмови від вільної чи невилітної зверхності стосовно природи. Введений академіком М. Мойсєєвим екологічний імператив, як і кантівський, має глибокі моральні засади, оскільки відбиває діалектичний взаємозв'язок ставлення людини до світу і ставлення світу до людини. Подолавши тривалий шлях еволюції, сучасна людина перетворила планету на свою неподільну імперію. Нині доля всіх форм життя на Землі прямо залежить від того, що вона робить або чого не робить.

Основне питання XXI ст., яке стосується виживання людини як біологічного виду у зв'язку з обговоренням соціальних наслідків її клонування можна сформулювати так: чи реально розмістити на Землі додаткові мільярди собі подібних, значно подовжуючи життя тих, котрі вже живуть, і належним чином забезпечуючи їхні потреби та бажання? І якщо так, то якою ціною? Які ще форми життя виявляться жертвами людини? Чим завершиться її історичне сходження?

Питання залишаються відкритими, якщо врахувати унікальну здатність людини «думати про найкраще, а робити якнайгірше». Адже в людині закладені дві програми — інстинктуальна і соціокультурна, що і визначає її суперечливість. Своєю тілесністю і

фізіологічними функціями людина належить природі. Але соціальність диктує їй інші правила поведінки. Ці дві програми, як влучно зауважив П. С. Гуревич, «...наче демони, розтягують людину в різні боки» [10].

Людина жадає добра, але її діяння часто-густо обертаються злом. Вона прагне до панування над обставинами, не помічаючи, що стає рабою своїх бажань. Побоювання втратити те, що в неї уже є, діє на людину і на її взаємини з іншими людьми не менш руйнівно, ніж жага володіти тим, чого вона ще не має.

Зіткнення людей, спричинені бажанням краще влаштуватися в цьому світі, дуже схожі на природну боротьбу за існування у світі тварин. Але спроба розв'язати конфлікти за Законами Природи обертається трагедією зникнення людського в людині. Втративши первісну Батьківщину — Природу, людина приречена на вічний пошук самої себе, на вічне становлення і переборювання себе. Зберігаючи невизначеність свого «Я», людина зберігає і свою непередбачуваність. Але ясно одне: за всі свої діяння і кардинальні зміни на Землі відповідає лише людина.

«Демон техніки» створив умови, коли земляни не тільки не можуть контролювати антропогенні процеси, а й не здатні навіть усвідомити й адекватно оцінити наслідки всього, що відбувається. Розщеплення атома, розшифрування генетичного коду та інші відкриття підняли завісу над таємницею життя. За допомогою науки, техніки і технологій людина наблизилася сферу фантастики до меж реального, але в плані духовному виявилася не готовою до таких відкриттів.

Задля справедливості слід сказати, що мистецтво як форма відображення реальності багато в чому випередило науку, з властивим йому художньо-образним мисленням набагато раніше підійшло до осмислення проблеми створення або можливості оживлення людини в тому чи іншому вигляді. Науково-фантастичні романи і кінофільми сформували певну громадську думку про причетних до цього «героїв», що виявилася стійко негативною, хоча, як сьогодні підтверджують учені-біологи, часто необґрунтованою. Такі твори створили в людей враження, ніби людські клони стануть бездумними зомбі, монстрами на кшталт Франкенштейна або двійниками вже існуючих людей. Це несло касовий успіх, та водночас тиражувало страх і ворожість до відкриттів у сфері біотехнологій.

Проблема «біокіборга» вже полишила сторінки фантастичної літератури. Є всі передумови для того, щоб біотехнологія і гена інженерія стали провідними галузями промисловості. Людина освоїла технічні засоби свого переміщення у фізичному просторі, проклала шляхи, спорудила дамби, винайшла комп'ютер, вийшла у космос, врешті навчилася змінювати себе. Пристосовуючись, вона набула здатності перетворювати, захищаючись, почала нападати, а з оборонних позицій перейшла у статус диктатора.

XXI століття людина зустрічає як лідер еволюційного процесу. Проте вона ще не готова взяти на себе відповідальність за життя на Землі, оскільки ще до кінця не усвідомила, що саме життя є вищою цінністю. Не усвідомила людина і ступінь розширення своїх обов'язків. І досі платонівська проблема досягнення гармонії між індивідуальною чеснотою і суспільною справедливістю залишається нерозв'язаною. І сьогодні можна повторити, слідом за Сенекою, що «найбільшу частину життя ми витрачаємо на погані справи, чималу — на неробство, і все життя — не на ті справи, що потрібно» [11].

Міфологічний кентавр тьм'яніє порівняно з перспективою створення людини-амфібії, людини-павука, людини-трансформера, людини-тіні, людини-невидимки, робота-поліцейського, хоча все це позитивні персонажі (негативних набагато більше).

У гонитві за сенсаціями засоби масової комунікації не завжди неупереджено висвітлюють нові факти, пов'язані з клонуванням, що лише посилює суспільний негативізм навколо цієї проблеми.

Численні фантастичні, навіть абсурдні заперечення проти клонування свідчать не тільки про відсутність розуміння цього питання у багатьох людей, а й про необхідність роз'яснення його сутності, обговорення етапів, можливих наслідків і перспектив клонування у найглибшому і найширшому — філософсько-етичному аспекті. Філософія має багатовіковий досвід проведення громадських обговорень, диспутів, розв'язання складних проблем, що може сприяти сторонам утриматися від софістики (суперечок заради суперечок), перейти до толерантного аналізу аргументів і, в остаточному підсумку, до соціального консенсусу.

Прикладом цивілізованого діалогу може бути завершення інциденту, що стався на першому форумі, присвяченому проблемі клонування тварин, — Міжнародному генетичному конгресі в Берклі (США, 1973 р.). Його учасник Л. Корочкін описав цей інцидент як факт негативного сприйняття молоддю соціальних аспектів клонування. «Коли ми прийшли вранці на урочисте відкриття конгресу, то були здивовані і вражені тим, що замість організаторів нас зустріло щільне оточення з кремезних поліцейських, озброєних автоматами», — ділиться він своїми враженнями [12]. Виявляється, дізнавшись, що на конгресі обговорюватиметься проблема клонування людини, студенти університету організували мітинги і демонстрації протесту, де таврували ганьбою учасників наукового форуму. Виникла загроза зриву його роботи. Тоді організатори вдалися до роз'яснювальних заходів: писали в газетах, виступали по телебаченню, намагаючись пояснити, що йдеться не про клонування людей, а лише про можливість копіювати тварин. Конфлікт було вичерпано. Американські студенти виявилися сприйнятливими до нової інформації і налаштованими конструктивно. Протистояння сторін поступово перейшло у дискусію і цілком мирні бесіди. Не випадково у документах конгресу було зазначено, що проблема клонування зовсім не така проста, як спочатку уявлялося.

Отже, позитивне значення алармізму полягає у тому, що він дає потужний імпульс подальшому практичному розв'язанню проблем, тобто сприяє переходу з ірраціонального на раціональний рівень. Так, екологічний алармізм зумовив розгортання потужного екологічного руху, активізував наукові розробки у галузі соціоекології, сприяв формуванню екологічної свідомості і, нарешті, виробленню відповідного соціально-правового механізму регулювання взаємодії суспільства і природи як цілісної системи, що має перебувати у динамічній рівновазі.

Логічно припустити, що активне залучення громадськості до обговорення питань клонування людини за сучасного рівня розвитку демократії, нових комунікативних можливостей, зокрема тих, що їх відкриває Інтернет, дасть змогу і тут перейти від емоцій до аргументів та виважених рішень, виробити адекватну філософсько-етичну концепцію клонування і дієвий соціально-правовий механізм її реалізації.

До речі, одним з найбільших надбань розвитку екологічної свідомості стала концепція виживання людства, в основі якої лежить ідея необхідності його об'єднання, цілісності перед небезпекою глобальної екологічної катастрофи, або, простіше кажучи, — загрозою смерті, перед якою всі рівні. Природні (расові, етнічні, статеві і т.п.) розбіжності і

соціальні протиріччя (ідеологічні, економічні, соціокультурні, політичні тощо) видаються за таких умов несуттєвими, нівелюються.

Усвідомлення пріоритету загальнолюдських гуманістичних цінностей веде до конструктивного діалогу, сприяє міжнародному співробітництву, виробленню стратегії сталого розвитку цивілізації [13]. Клонування та його можливі соціальні наслідки з погляду їхньої етико-філософської оцінки ставлять під загрозу ці успіхи. По-перше, суспільство вже розділилося на супротивників і прихильників клонування, що призводить до протистояння, і досить напруженого. По-друге, розділилася також світова спільнота, оскільки різні країни зайняли різні позиції, що відбилося у їхніх національних правових нормах. По-третє, якщо клонування людини буде все-таки здійснено, то виникне новий вид індивідуальних відмінностей — генетичний (за способом народження), нова соціальна верства — клони, нова проблема — співіснування клонів і звичайних людей. Навіть для психологічної адаптації до цих проблем соціуму знадобиться певний час і значні зусилля. Можливо, було б доцільно прийняти відповідну міжнародну гуманітарну програму з подальшою її реалізацією на державному рівні.

За твердженнями вчених, клони людини будуть звичайними людськими істотами [14]. Вони народяться, як звичайно, — через 9 місяців — і виховуватимуться в сім'ї, як і будь-яка інша дитина. Їм потрібно буде 18 років, щоб досягти повноліття, як і всім людям. Від початку соціального експерименту з клонування людини до появи перших симптомів його наслідків мине приблизно той же час.

Найближчі наслідки клонування людини — це політизація та ідеологізація розвитку біології і медицини. У Москві вже організовано комітет у справах захисту клонування і безсмертя, що об'єднує вчених—біологів та медиків. Як заявляє його голова Сергій Бодров, комітет виступає за легалізацію досліджень з питань клонування людини. Причому, на думку організаторів, тільки створення державної програми з проблеми клонування вже найближчим часом зможе довести тривалість людського життя до 500 років: «Метод... клонування людей у перспективі обіцяє можливість радикального лікування всіх хвороб людини раз і назавжди шляхом замінювальної терапії» [15].

Віддаленими наслідками реалізації можливості розмножуватися за допомогою клонування може стати остаточна легалізація нетрадиційних з погляду моралі, нових форм сімейно-шлюбних відносин, які суперечать традиції моногамного шлюбу. Якщо почнуть використовуватися такі методи штучного розмноження, зростатиме кількість неповних сімей, стане більше дітей, що народжуватимуться поза шлюбом і виховуватимуться у таких сім'ях. Клонування як метод штучного розмноження руйнує історичну систему моральних цінностей, деформує передусім головну з них — любов.

«Дивовижний новий світ», описаний О. Хакслі, де до логічної межі доведено наслідки штучного розмноження людей за заданими параметрами, може слугувати образним відтворенням перспектив соціального розвитку людства, якщо воно піде цим шляхом. Законодавче визнання штучного розмноження у державі матиме своїм наслідком остаточну руйнацію сім'ї, материнства, одношлюбності, які розглядатимуться в новому суспільстві як джерело зайвих емоцій, небажаних переживань, душевного болю і, як наслідок, — усіляких хвороб. Місце любові в ієрархії цінностей такого суспільства займе поняття «взаємовикористання», яке несе в собі презирство до гідності людини і заперечує особисту свободу.

Існує жорсткий зв'язок між запереченням традиційної моральності, розпадом інституту шлюбу і штучними технологіями зачаття. Еволюціонуючи, антропоцентризм ХХ століття

відмовляється від розуміння людини як істоти, залежної від вищих сил — будь то природа чи Бог. Він зміцнює людину в оцінці себе як самодетермінуючого суб'єкта, цілеосмисленого «творця» техніки, власного життя, самої себе. Унікальні факти соціально-практичної «апробації» антропоцентризму дав досвід соціалістичного «будівництва» і перетворень в СРСР, негативні наслідки якого ще довго житимуть у свідомості населення і проявлятимуться на всій величезній території колишнього Союзу.

Повчальні приклади, які дає нам соціоекологія, свідчать, що передбачити всі варіанти подальшого розвитку соціоприродних систем неможливо. Негативні наслідки втручання людини у перебіг природних процесів проявляються не одразу, іноді через значний час, а завдані ними збитки можуть виявитися не просто серйозними, а й непоправними [16].

Клон-близнюк буде на кілька десятиліть молодшим від свого оригіналу, тому немає небезпеки, що люди плутатимуть їх. Але чи готові ми зустрітися зі своєю молодшою копією? Що при цьому відчуємо — інтерес, радість чи збентеження і навіть обурення? І навпаки: що відчуватиме, як поводитиметься при такій зустрічі людина-клон? Спеціалісти підраховують у відсотках можливу міру талановитості клонів великих людей, ступінь їхньої корисності для суспільства за методом аналогії, який, до речі, має свої обмеження.

Чимало екстремістських організацій і сект уже заявили про свої наміри клонувати гуру, великих пророків і навіть самого Ісуса Христа. Як вагомий соціальний аргумент і моральне виправдання клонування високообдарованих людей минулого, зокрема для країн СНД, висуваються великі генетичні втрати талановитої, інтелектуальної частини населення у періоди революції, сталінських репресій, війн.

Ще складніше, ніж фізичні ознаки, передбачити характеристики клона як соціалізованої особистості. Якими будуть його внутрішній світ і душевні переживання з приводу власної природи, призначення, долі? Що домінуватиме в його психології, поведінці, мотивації вчинків, системі цінностей? Чи буде прийнятною для клонів наша — людська — мораль, чи вони створять власну?

Плюралізм думок і гарантії свободи у правовій державі потребують більш вагомих підстав для заборони клонування людини, ніж просто неприйнятність самої думки про нього. Кажуть, немає злочину без жертви. Як почуватиметься біокопія людини, коли дізнається правду про своє «народження»? Дякуватиме вона своїм творцям чи почне мститися їм? Можливо, клон сприйматиме себе як особливе створіння, тим більше якщо він — близнюк видатної особистості. Перевагою клонів може стати те, що вже з самого початку життя будуть відомі їхні здібності. Але, можливо, клон сприйматиме себе як неповноцінну особистість, принижену самим фактом свого зачаття «не по-людськи». Адже відомо, що діти, в яких щось «не так, як у всіх», якою б не була причина цього, є проблемними і завжди важко переживають свою «неповноцінність». Не виключено також, що клони будуть «бездумними» функціонерами на зразок булгаковського Шарикова з «собачим серцем».

У генетики безліч аспектів, що мають вихід у соціальну, політичну, етичну сфери. Це, насамперед, питання про використання досягнень науки з метою поліпшення людської «породи». Прикметно, що про це мріяли нацистські керівники і віддані їм представники біології, які посилено розробляли расову теорію у Німеччині за часів панування фашистської ідеології. Відомі також спроби «створення» людей особливого — соціалістичного — типу в колишньому СРСР.

Проте подібні ідеї, котрі несправедливо названі «євгенікою», були чужі світовій генетичній спільноті, вихованій у гуманістичному і демократичному дусі. Наш співвітчизник Феодосій Григорович Добржанський, котрого називають Дарвіном ХХ століття, розумів під євгенікою пропаганду елементарних генетичних знань і проведення медико-генетичних консультацій. Він вважав, що носіїв генетичних дефектів слід переконувати, що в їхніх вадах немає якоїсь провини або того, чого можна соромитися. Необхідно також попереджати їх про можливі небезпеки для їхніх нащадків. Однак ніхто, крім самого носія генетичних дефектів, не повинен вирішувати питання, чи варто йому мати дітей.

От що насправді могла дати світові євгеніка. Проте, як це часто бувало в пореволюційній Росії, через політичні амбіції влада проголосила євгеніку реакційною буржуазною лженаукою і фактично заборонила вивчати генетику людини, а разом — і медичну генетику, розглядаючи їх як похідні расизму. До речі, ці напрями генетики, такі необхідні для збереження здоров'я людини, виникли саме в нашій країні завдяки зусиллям таких видатних учених, як С. Н. Давиденков, С. Г. Левіт, І. І. Агол та інші. Однак втілити їхні ідеї в життя повною мірою не вдалося, оскільки партія «чуйно опікувалася» наукою.

Ця ж «турбота» істотно загальмувала розвиток такого важливого розділу генетики, як генетика поведінки. Проголошувалося, що людина — це плід чистого виховання, за допомогою якого можна ліпити будь-яку «продукцію» з вихідного, абсолютно однакового людського «матеріалу» (саме так за радянських часів дехто трактував поняття «рівність»). А генетики стверджували, що багато не тільки фізичних, а й психічних якостей визначено генетично і лише частково вони піддаються впливу середовища і зовнішній корекції. Вивчення генетики поведінки дає змогу зрозуміти механізми патологічних відхилень (у тому числі й злочинності) у поведінці людини, виявити у неї схильність до тих або інших видів творчої діяльності. Важко собі уявити, яким чином суспільне середовище може вплинути, наприклад, на розвиток больових рецепторів. Цілком очевидно, що ці особливості є генетично детермінованими, а не соціальними, політичними ознаками.

Отже, соціально і юридично значущі відкриття генетиків тривалий час ігнорувалися суспільством. Тож сьогодні надзвичайно важливо по-новому оцінити деякі соціальні явища, зокрема форми поведінки, що колись помилково розцінювались як збочення, зумовлені неправильним вихованням [17]. У зв'язку з цим доведеться також переглянути і деякі узвичаєні моральні норми.

Схоже, людина так досі і не усвідомила, що, знищуючи або спотворюючи природу, вона знищує саму себе. Але для того, щоб змінитися, їй необхідно прийняти повну міру всього людського: сорому і совісті, обов'язку і співчуття, перейнятися «шанобливим ставленням до буття» і перестати ставити прибуток вище самого життя. У рамках нашого дослідження важливо підкреслити, що механізм моральної регуляції ґрунтується на вільному виборі, свободі волі. Відомий дослідник С. С. Аверинцев так пише про цей регулятор людської моральності: «Совість — не від розуму, вона глибше розуму, глибше всього, що є в людині, але для того, щоб зробити з доводів совісті правильні практичні висновки, потрібен розум. Мораль повинна бути посередницею між совістю і розумом. Совість — глибина, розум — світло; мораль потрібна, щоб світло прояснило глибину» [18].

Перед фактом революційного прогресу в генетиці, зокрема у галузі клонування людини, не можна недооцінювати моральні закономірності влаштування людського життя.

Таким чином, поява біоетики знаменує перехід до глибшого розуміння напрацьованого раніше теоретичного матеріалу у сфері людських відносин, перенесення центру уваги з

виникнення моральної свідомості на сутність моральних проблем у зв'язку з новими реаліями і практичними можливостями їхньої реалізації. Очевидно, що така рефлексія потребує виходу за рамки вузької предметної галузі (біології, медицини), істотно розширюючи уявлення про суб'єкт моральних відносин.

Спираючись на систему ключових вітальних цінностей — життя, здоров'я, смерть, дитинство, старість — біоетика охоплює не тільки етичні норми стосунків лікар — пацієнт, а й екологічну етику: ставлення до тварин, біоценозів, біосфери в цілому. Це означає, що не лише людина, а й уся природа стає суб'єктом моральних зв'язків і моральної регуляції. Кардинально розширюються і поглиблюються підвалини традиційної моралі як моралі «благоговіння перед життям» (за А. Швейцером) [19]. Справжні моральні якості людини — доброта, щедрість, всепрощення, гуманізм — «висвічуються» саме у ставленні до природи, до мовчазних і безпомічних наших «молодших братів», які, на відміну від людей, не можуть звернутися до суду з приводу захисту своїх прав.

Чи не ця глобальна відповідальність людства за існування життя на Землі (ноосфери, за В. І. Вернадським) допоможе у третьому тисячолітті всесвітньої історії нарешті розгадати загадку людського «Я», зрозуміти справжнє призначення людини і відкрити нову еру в розвитку моралі — еру милосердя і співчуття, коеволюції людини і біосфери.

1. *Шевчук Е. Н.* Философско-этические последствия клонирования человека // Социально-правовые аспекты клонирования человека. — Одесса: ЛАТСТАР, 2001. — С. 89—124.

2. *Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С.* Історія філософії. Проблема людини та її меж. — К.: Наук. думка, 2000. — С. 12—17.

3. *Гиппократ.* Избр. книги. — М.: Госполитиздат, 1936. — С. 87—88.

4. *Федів Ю. О., Мозгова Н. Г.* Історія української філософії. — К.: Україна, 2000. — С. 72—81.

5. *Хижняк З. І.* Києво-Могилянська академія. — К.: Вища школа, 1991. — С. 46—84.

6. *Пирогов Н. И.* Севастопольские письма и воспоминания. — М.: АН СССР, 1950. — С. 65—94.

7. *Федів Ю. О., Мозгова Н. Г.* Історія української філософії. — С. 253—336.

8. *Согласны ли Вы клонировать себя?* // Известия. — 2001. — 28 июля.

9. *Гуманистический манифест 2000: Призыв к новому планетарному гуманизму* // Современный гуманизм. — М.: Рос. гум. об-во, 2000. — С. 28—67.

10. *О человеческом в человеке.* — М.: Республика, 1991. — С. 268.

11. *Сенека.* Нравственные письма. — М.: Мысль, 1977. — С. 5.

12. *Корочкин Л.* В лабиринтах генетики // Новый мир. — 1999. — №4. — С. 112.

13. *Программа действий*. Повестка дня на 21 век и другие документы конференции в Рио-де-Жанейро в популярном изложении. — Женева, 1993.
14. *Корочкин Л.* В лабиринтах генетики // Новый мир. — 1999. — №4. — С. 111.
15. *Версоби́н В.* Чтобы обессмертить россиян, нужно их клонировать // Вечерняя Москва. Приложение. — 1998. — 27 января.
16. *Беккет Ф.* Природа в опасности // Курьер ЮНЕСКО. — 1993. — №8.
17. *Васильев В. Л.* Юридическая психология. — 3-е изд. — СПб.: Питер, 2000. — С.51—57.
18. *Аверинцев С. С.* Интервью // Этическая мысль.— М.: Республика, 1988. — С. 370.
19. *Швейцер А.* Благоговение перед жизнью. — М.: Прогресс, 1992. — С. 100.

ШЕВЧУК Олена Миколаївна. Кандидат філософських наук. Доцент кафедри філософії Одеської державної морської академії.